

FILOZOFSKI FAKULTET

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

DIPLOMSKI RAD

Korporativna kultura: identitet i mentalno zdravlje

Mentorica:

Prof. dr. sc. Sanja Špoljar Vržina

Student:

Karolina Tumbas

U Zagrebu, svibanj 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. KORPORACIJE	4
2.1. Korporacije i njihov razvoj – kratki osvrt	4
2.2. Utjecaj globalizacije	7
2.3. Korporacije i multinacionalnost	8
3. IDENTITETI	16
3.1. Važnost identiteta	16
3.2. Konstrukcija identiteta	18
3.3. Korporativni identitet	19
3.4. Odnos korporativnog identiteta i hijerarhije	21
4. TRANZICIJA I KORPORACIJA	23
4.1. Utjecaj tranzicijskih procesa	23
4.2. Odnos korporacija i radnika	25
4.4. Antropologija korporacija	32
5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	36
6. LITERATURA	37

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Korporativna kultura: identitet i mentalno zdravlje* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice prof. dr. sc. Sanje Špoljar Vržine. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

1. UVOD

Gledajući na današnje ekonomsko stanje i društveno stanje u svijetu, uvijek nekako naletimo na istog krivca. Bilo da je riječ o tržištu rada koje funkcionira na upitnim principima ili o radničkim pravima koja više niti ne postoje, uvijek se podrazumijeva da je jedan od glavnih krivaca korporacija i sustav korporativnog upravljanja koji sustavno uništava manje poduzetništvo i nameće neka svoja 'nova' pravila poslovanja. Na ovu se problematiku ne nailazi više samo na tržištu rada već polako korporacije ulaze i u domene obrazovanja koje se zatim sustavno institucionalno ustrojavaju u pogone za „stvaranje“ ljudi spremnih za biznis. To je po svim medijskim definicijama izmišljeno ‘čudovište’ koje proždire ‘malog’ čovjeka i čini od njega roba sustava u kojem on jednostavno ne može i ne zna kako preživjeti. S druge strane, ona nekolicina koja zna preživjeti na sve moguće načine (u većini slučajeva legalne) izvrćući zakone u svoju korist biva sustavno nagrađivana milijunskim iznosima bonusa (Letica, 2010; Bakan, 2004).

Mnogi ljudi gledaju na korporacije kao na nešto što je nastalo tek unazad nekoliko desetljeća, no tu su u potpunosti u krivu. Korporacija nije ono što mi mislimo i sigurno nije proizvod industrijske revolucije kako se to relativno donedavno tvrdilo prije pojave dubinskih analiza sustava ekonomije i poslovanja u udruženjima. Korporacije su se počele razvijati već s pojavom prvih dioničkih društava i zadruga u dalekom 17.st, no lako se može iščitati i iz starijih spisa da je za vrijeme stare Antike postojao jedan oblik udruženja obrtnika i prodavača koji su stvorili zajednicu i pripisali joj različita obilježja. Ono što ljudima također nije vidljivo na prvi pogled jest činjenica da je korporacija razvila vlastitu kulturu i stoji na vlastitom mjestu u društvenom poretku. Ta kultura ima svoja vizualna, simbolička i lingvistička obilježja te svoju funkcionalnost u sustavu u kojem se nalazi (Barnard, 2002; Balmer, Greyser, 2003).

Upravo taj pojam *korporativne kulture* tema je ovog rada, a istraživanje se temelji na uvidu u taj svijet viđen iz očista zaposlenika koji su već u radnom odnosu na korporativnom mjestu ili će tamo tek doći. Detaljna analiza teorijskih tekstova pisanih kroz povijest pokazala je da je posebnost ove kulture upravo to da je ona duboko integrirana u samog pojedinca i da

on ovisi o njoj. Moglo bi se reći da ona kroz te pojedince utječe i na sustav, i ne može se izbjeći. Također je veoma važan aspekt to da je sama korporacija postala entitet za sebe sa svojim vlastitim zakonskim obrascima. Ono što je zanimljivo, pogotovo iz antropološkog gledišta, jest prijenos korporativne kulture iz jedne zemlje u drugu. Multinacionalne kompanije danas praktički određuju status tržišta i zanimljivo je iščitavanje kulture u svakoj od tih kompanija. Ovo istraživanje temelji se na kritičkoj metodi iščitavanja i komparaciji tekstova te strukturalnoj analizi historijskog pregleda teorija razvoja identiteta, bilo pojedinaca, bilo korporativnih sustava. Primjeri dani u radu vezani su ili za intervju s kazivačima ili nađenom medijskom reprezentacijom (Shore, 2003; Wright, 2005; Bakan, 2004).

Problematika s kojom sam se suočila u ovom istraživanju jest kronični nedostatak relevantne antropološke literature, i to na hrvatskom području pa sam problem pokušala riješiti upotrebom socioloških tekstova i istraživanja iz domene kulturne antropologije te korištenjem tekstova nekoliko antropoloških autora koji su vezani za europsku i američku domenu. Zanimljivo je da je ova tematika u stvari veoma konzistentno obrađena u američkim društvenim istraživanjima, no iščitavajući tekstove, postalo je jasno da se dotična literatura ne tiče suviše korporativnog sustava koji trenutačno postoji u Hrvatskoj. Zbog lakšeg pristupa sistematizaciji teme, rad je podijeljen na nekoliko bitnih poglavlja, u sklopu kojih je teorijska analiza sa popratnim materijalima (kroz male vinjete) ekstrahiranim iz intervjua s kazivačima relevantnim za ovo istraživanje i analizom medijske reprezentacije.

Vinjete su kao metodološka tehnika bile izvorno upotrebljavane kao kratke priče na koje je sugovornik pozvan reagirati (Finch, 1987), a isto tako ih je moguće upotrijebiti i kao skupinu zabilješki od nekoliko zabilježenih svjedočenja situacija izrazito osjetljivog sadržaja po ispitanike. Tako konstruirane vinjete su potencijalni predlošci za dublju analizu tematike kroz kvalitativne i kvantitativne metode (Rossi i Anderson, 1982), a pogotovo u slučaju još nedostavno obrađenih tema sa sadržajima osjetljivog karaktera poput zdravlja, mentalnog zdravlja i posljedica koruptivnosti sustava (Špoljar Vržina, 2013). U ovom radu vinjete su konstruirane na temelju većeg broja provedenih razgovora i upotrebljene su s namjerom

zabilješke o osnovnim elementima problematike vezanih za trijas korporativnih kultura, identiteta i mentalnog zdravlja.

Aspekt mentalnog zdravlja u ovom radu najviše je popraćen istraživanjem identiteta i uključivanja i/ili isključivanja iz same korporativne kulture. Tematika identiteta obrađena je kroz nekoliko aspekata; od onog osobnog identiteta, kao radnika, preko onog tranzicijskog i pogođenog privatizacijom. Sama problematika više se bazira na konceptu propasti određene tvrtke i gubitku radničkog identiteta s jedne strane, te analizom koncepta zapošljavanja i promjena tržišta rada s druge strane koje baziram na programima vezanim za zapošljavanje poput stručnog osposobljavanja bez zasnivanja radnog odnosa. Najbitniji dio analize u ovom su radu zapravo antropološke metode iščitavanja kulture i odnosa prema populacijama na lokalnoj razini. Kritičkom analizom bilo je najlakše uklopiti sve aspekte analize tekstova i usporedbe različitih životnih priča. Osnovni cilj ovog rada je prikazati da je korporativna kultura sveprisutna i nešto na što se možemo osvrnati kroz istraživanja dalekog drugog ili pak utjecaja globalnog na lokalno. Bez obzira na način na koji globalistička politika ulazi u sklopove lokalnih kultura, korporativnost je u svakodnevnoj životnoj kulturi neizbježna.

2. KORPORACIJE

2.1. Korporacije i njihov razvoj – kratki osvrt

Termin korporacija svoje korijene, bilo ideološke ili ekonomske, vuče još iz doba starog Rima¹, gdje je postojao koncept privatnog vlasništva i ubiranja zakupnine sa zemljišta u vlasništvu republike. Također, postojala su udruženja obrtnika i radnika koja su se bavila različitim zanimanjima (Musić, 1942: 129). Naravno, postojale su različite kompanije tijekom stoljeća i u drugim zemljama poput Japana, Švedske i Velike Britanije. Takvi su oblici kompanija bili više ekonomskog oblika, a što je danas potpuno promijenjeno uslijed globalizacije. Upravo širenje tržišta na globalnu razinu još od 19. st. i razdoblja

¹ Musić, A (1942), *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb.

industrijalizacije priprema temelje za ono što se danas naziva multinacionalnom korporacijom. Ovdje je važno naglasiti da se i taj oblik u nekoliko navrata mijenjao ovisno o političkim i ekonomskim uvjetima, ali i o tehnološkom razvoju. Danas su korporacije samostalan sustav, sustav koji je postao dominantan oblik u industriji i gospodarstvu. Ono što je zanimljivo za primijetiti je činjenica da su se današnje korporacije razvile do oblika u kojem su nam poznate upravo zahvaljujući globalizaciji, no njihov razvoj najuže je povezan s razvojem liberalizma².

Od pojave klasičnog liberalizma³, koji je svoje temelje imao u antičkim konceptima privatnog vlasništva i temeljnih individualnih sloboda, na vidjelo dolazi novi oblik ekonomije. No takav oblik nije zaživio u potpunosti sve do Adama Smitha koji je 1776. godine u svom djelu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* udario na dominantnu ekonomiju merkantilizma koja se temeljila na gomilanju sredstava kao osnovi ekonomskog uspjeha (Pauković, 2006: 37). *Merkantilizam*⁴ ovdje gubi svoju jačinu jer liberalizam otvara tržište prema slobodi pojedinca i polako se razvija prema globalnom obliku ekonomije. Nakon Smithovog formuliranja teorije ekonomskog liberalizma došlo je do jakog sudara ideja sa primarnim kontinentalnim ideologijama poput klerikalizma i tradicijskih vrijednosti. Liberalizam također dolazi u direktni sukob s *kejnzijanzmom*⁵ koji zahtjeva određenu razinu intervencije države u sferu ekonomskih pitanja.

² Hayek, F. A., (1982 [1978]), *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge & Keagan Paul, London and Henley, str 119-151 URL: <http://www.angelfire.com/rebellion/oldwhig4ever/historical.html>.

³ Liberalizam je ekonomska doktrina koja počiva na ideji zalaganja za slobodno tržište bez utjecaja vlasti i države. Zaživio je kao ekonomska teorija nakon što joj je Adam Smith postavio temelje u 18.st. kao suprotnost dotadašnjem merkantilističkom poretku. Hayek, F. A., *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge & Keagan Paul, London and Henley, 1982 [1978], str 119-151 URL: <http://www.angelfire.com/rebellion/oldwhig4ever/historical.html>.

⁴ Merkantilizam predstavlja ekonomski sistem koji je Adam Smith definirao kao sistem političke ekonomije koja je ograničavala uvoz i bazirala se na izvozu. Ovaj ekonomski sustav najraspotranjeniji je bio tijekom 15. i 16.st kada su cvale kolonizatorske ideje europskih država. Ovaj sustav stoji nasuprot liberalizmu, a suština definicije jest da tržište nije slobodno već potpuno ovisno o ulozi države koja kontrolira svaki aspekt ekonomije. LaHaye, Laura, *The concise encyclopedia of economics* URL: <http://www.econlib.org/library/Enc/Mercantilism.html>.

⁵ Kejnzijanzam predstavlja ekonomsku teoriju koju je uspostavio John Maynard Keynes u 20.st. nakon događaja Velike depresije. Ovaj oblik ekonomije stao je nasuprot klasičnim teorijama koje nisu dopuštale uplitanje vlasti u ekonomska poslovanja, već je zahtjevalo jači utjecaj vlasti na sam porezni sustav i mogućnost zapošljavanja ljudi i uvodi onaj aspekt dugoročnosti u ekonomiju kojeg prije nije bilo URL: <http://www.investopedia.com/terms/k/keynesianeconomics.asp>.

Liberalizam doživljava svojevrsni vrhunac u 19. stoljeću i tek će ga polako zamijeniti novi oblik liberalizma koji sa sobom nosi nove oblike globalizacije. Neoliberalizam se promatra kao *glavno sredstvo ostvarenja globalnog poretka koji se temelji na slobodi tržišta, ali i dominantne političke filozofije temeljene na principima kompetitivnog individualizma* (Pauković, 2006: 35). Neoliberalizam se u ovom obliku najviše veže uz svrhu interesa privatnog vlasništva i kapitala te postaje glavni aspekt kapitalističkog sustava 20. i 21. stoljeća, ali se po samim teorijama zapravo ne razlikuje previše od klasičnog oblika, no neoliberalizam se smatra pobjedničkom ideologijom koja je proizašla iz sukoba u 20. st. (Milardović, 2006: 62). Upravo pojavom neoliberalizma dolazi do snažnog rasta broja multinacionalnih korporacija koje počinju kontrolirati velik udio svjetskog kapitala i faktore globalne ekonomije⁶. Ono što je važno za razvoj samih korporacija razvoj je različitih oblika globalizacije i njihov utjecaj na različite faktore u multinacionalnim korporacijama i njihovom odnosu s lokalnom i globalnom kulturom. Svaka kompanija koja odluči proširiti svoja poslovanja u nekom trenutku mora ući u drugu kulturu i povezati se s lokalnom zajednicom kako bi preživjela na tom tržištu.

⁶ Od 1970. do 2000. raste broj sa 7000 na 50 000 s time da od 200 najvećih 142 imaju sjedište u SAD-u, Japanu i Njemačkoj (Pauković, 2006:54).

2.2. Utjecaj globalizacije

Istraživajući povijest globalizacije, lako je uvidjeti da postoji nekoliko različitih vrsta samog procesa. U samoj literaturi dolazi do rascjepa između dviju ideja. Jedna je da je globalizacija stara koliko i ljudski rod, a druga da je ona izravna posljedica neoliberalizma. Jasno je da ovakva podjela može biti istinita, no već na prvi pogled se čini previše pojednostavljenom i neutemeljenom jer se imperijalizam lako može nazvati jednim oblikom globalizacije, a nije imao jake neoliberalne tendencije već se zasnivao na klasičnim ekonomskim teorijama. Danas nam je globalizacija postala sinonim za *pozapadnjenje*, odnosno modernizaciju s obzirom da je u suštini ovladala svim ekonomskim i političkim aspektima ljudskog života. Ono što autor članka, Milardović⁷ naglašava jest da je ovom *najnovijem* obliku globalizacije za utjecaj nužno bila potrebna tehnološka ekspanzija. Autor u odnosu na razinu tehnološkog razvitka dijeli modernizaciju na dvije etape. Tako imamo prvu modernizaciju koja je imala globalizacijsku moć tehnologije, no ne u tako jakom obliku kao što se to dogodilo u zadnjih nekoliko godina⁸ (Milardović, 2006).

Upravo je globalizacija postala taj snažni čimbenik koji je zaslužan za potpuno preuzimanje ideja o slobodnom tržištu. Nastankom ekonomskih institucija poput Internacionalne monetarne fondacije (IMF-a) i Svjetske trgovinske organizacije (WTO-a)⁹ postavljen je temelj jedinstvenog ekonomskog sustava koji se implementira u sve zemlje koje su u jeku ekonomskog razvoja, no uskoro je postalo jasno da samo kopiranje istog modela ekonomije ne funkcionira; a to zbog različitog oblika tranzicijske moći, te političkih i ekonomskih teorija dominantnih u matičnim zemljama (Milardović, 2006: 67).

Ono što je zanimljivo u ovom slučaju jest razmatranje kako takav sustav utječe na razvoj korporacija. U slučaju jednostavnog kopiranja ekonomskog sustava (u ovom obliku neoliberalnog kapitalizma) ne uzima se u obzir lokalna zajednica, povijesno i ideološko

⁷ Milardović, Anđelko, (2006.) *Neoliberalna globalizacija. Transformacija društava i država u doba druge moderne* iz skupa radova *Globalizacija i neoliberalizam: Refleksije na hrvatsko društvo*, Centar za politička istraživanja, Zagreb.

⁸ Pod ovim dajem primjer različitih uporaba novih medija poput Facebooka i Twittera koji su u nekoliko navrata bili zaslužni za širenje informacija u različitim revolucijama društava i širenja vitalnih informacija.

⁹ Steger, M. B. (2005.) *Globalizacija*, Šahinpašić, Sarajevo.

opredjeljenje, niti stanje ekonomije, niti mogućnost nošenja s tranzicijskim i, u mnogim zemljama, jakim poslijeratnim posljedicama. Upravo se ovdje može sagledati taj problem s kojim se svaka multinacionalna korporacija susreće i mora nositi. Zakoni koji vrijede u njihovoj matičnoj zemlji ne vrijede i na globalnom polju. Međutim, i tu je došlo do prevrata u razvoju ekonomskih misli, čemu je upravo globalizacija najviše pripomogla, a to je činjenica da je glavna pretpostavka jednog oblika globalizacije da ona nema alternative. Upravo je tu jasno vidljiv sukob nekoliko dominantnih oblika procesa globalizacija koji se očituju i u različitostima korporativnih sustava. Onaj američki se dosta razlikuje od europskog koji se pak razlikuje od japanskog (Milardović, 2006: 69).

Ove su sociološki pojašnjenje činjenice još i razumljivije ukoliko se podsjetimo na odnos 'progresu' i 'primitivnosti' u kojem po autorici Čolić „postavljanje zapadnoeuropske kulture kao najvišeg stupnja kulturnog razvoja implicira etnocentrični vrijednosni stav“ (Čolić 2002: 17).

2.3. Korporacije i multinacionalnost

Univerzalnost ekonomskog sustava, ili barem u neku ruku pokušaj univerzalizacije (širenja utjecaja jednake mjere), dovodi do sistematskog problema s kojim se nosi svaka korporacija budući da one funkcioniraju također jednim oblikom kopiranja korporativnog sustava iz matične zemlje. Dominantna ideja je da su korporacije ustvari institucije jedinstvene strukture i načina ponašanja određenih za pojedince unutar tih institucija, te vlastitih zakona postavljenih iznad svih ostalih (Bakan, 2004: 1). Te korporacije postižu taj efekt kroz jednostavan princip liberalnog internacionalizma. U članku autora Staničića¹⁰ govori se o implementiranju ideja globalizacije u proces europskih integracija nakon raspada totalitarnih režima. Taj period je sada veoma specifičan u razvoju ekonomske misli jer za vrijeme tranzicije dolaze novi različiti oblici ekonomije. U ovom aspektu se više govori o sanaciji poslijeratnih zbivanja i gomilanju dugova od strane država prema internacionalnim

¹⁰ Staničić, Mladen (2006.) *Politička ekonomija globalizacije i položaj Hrvatske* iz skupa radova *Globalizacija i neoliberalizam: Refleksije na hrvatsko društvo*, Centar za politička istraživanja, Zagreb.

institucijama Europske unije, ali i sveopće nesnalaženje na novom području. Ovdje autor navodi neke karakteristike takvog sustava koji je zapravo došao u izravni sukob s idejama liberalizma tzv. 'starih' članica EU. Kritika ovakvog pogleda zapravo je u nedovoljno istraženoj tematici povijesnog pregleda tih tranzicijskih zemalja pošto problem nije samo u poštivanju individualnih sloboda i slobodnog tržišta već u ekonomskim korijenima svakog pojedinog društva u koje tranzicija dolazi. Sam pojam tranzicije i utjecaja globalnog u ovom slučaju je jednostavno neizbježan pojam, no nije ga niti moguće sprovesti kvalitetno bez temeljnog poznavanja lokalnog sustava.

Nemogućnost potpunog kopiranja sustava ekonomije koji funkcionira u 'zapadnijim' zemljama autor vidi samo u problematici kolektivismu i državnog uplitanja u tržište, no jasno je i nakon nekoliko desetljeća neuspješnog asimiliranja ovakvog ekonomskog sustava da isti ne funkcionira podjednako u svim zemljama zbog razlika u bazama ekonomskih sustava ulaska. Ujedno je to i glavni razlog zašto korporativni svijet drugačije funkcionira na 'istočnijem' tržištu od onog 'zapadnijeg'. To je upravo i problem pri promatranju različitih korporativnih sustava upravljanja kapitalom. Jasno je da američki sustavi korporacija funkcioniraju na potpuno drugačiji način od onih europskih. Također je poanta u drugačijem obliku kapitalizma koji se raširio za vrijeme tranzicije budući da se dani kapital od strane institucija može smatrati zadužnim kapitalom (Staničić, 2006: 94).

Također, pitanja reaktivnog identiteta (Castells, 1997/2010: 9) u odnosu na stanje u Republici Hrvatskoj govore o kapitalizmu koji se manje-više temelji na sustavu zaduženosti i očekivanjima stranog kapitala kao spasa¹¹. Tako u Republici Hrvatskoj prevladava sustav 'kupujmo hrvatsko'¹², no u isto je vrijeme uvozna djelatnost eksponencijalno mnogo veća¹³. Na ovakvom tlu zanimljivo je promatrati razvoj korporativnog sustava i dometa do kojeg on uopće može prodrijeti u hrvatsko tržište, preko kojih kompanija ulazi paralelno s industrijskom proizvodnjom na rekordnom dnu. Ono što se, kao antropolozi koji promatramo

¹¹ URL: <http://www.vecernji.hr/gospodarstvo/strani-kapital-poceo-se-vracati-u-hrvatsku-1023636> Ovaj članak iz 2015. najbolji je primjer ironije i manipulacije medijima zbog stranog kapitala koji „napokon“ dolazi u Hrvatsku i to točno u vremenu izborne godine.

¹² Jedan od nedavnih primjera kampanje 'Kupujmo Hrvatsko' koja još traje URL: <http://www.poslovni.hr/hrvatska/kupujmo-hrvatsko-kao-stil-zivota-303544>.

¹³ URL: <http://www.poslovni.hr/hrvatska/na-uvoz-hrane-lani-je-potroseno-306-milijardi-dolara-295749>.

ne samo kulturu već i samu populaciju na koju utječu različiti faktori, moramo zapitati jest li globalna politika uopće održiva na temelju korporativnog upravljanja lokalnim resursima. Glavnina problema multinacionalnih kompanija je da su vođene prema globalnim zakonima. Ti globalni zakoni se pak izglasavaju zajednički i na globalnoj razini; jednom riječju, univerzalni su, ali to ne znači da se i poštivaju. Za autoricu teksta o utjecaju neoliberalnog na globalno zdravlje ti zakoni su "lokalno sinkleptokratično umreženi" i smatra da su oni, zajedno s proračunima vlada i kompanija, financirani "jednakom svjetskom logikom kreditiranja" (Špoljar Vržina, 2008: 1007-1008.). S antropološkog stajališta je zanimljivo primjetiti koliko su zapravo ti sustavi isprepleteni. Naime, ne možemo promatrati korporacije bez da promatramo i lokalnu kulturu, a zdravlje populacije ne možemo promatrati bez da promatramo korporacije i njihov utjecaj na tržište. Autorica teksta također naglašava jedan bitan aspekt koji možemo primijeniti i na korporativno, a to je geografska lokacija. Kao što na primjer bolnica, zbog različitog financiranja, u ruralnom hrvatskom području nije ista kao u Zagrebu, tako je bitno i za korporaciju da ima sjedište u 'bitnom' dijelu države zbog različitosti lokalnih zakona i mogućnosti produkcije. U svim drugim dijelovima države je funkcioniranje pod udarom krađe lokalnih resursa i osiromašivanja svih domena života, pa i zdravstva i zdravstvene skrbi.

Šire od toga, *The Fortune* Global 500 globalno je istraživanje magazina *The Fortune* u SAD-u koji je, nastojeći učiniti distinkciju od američkog korporativnog svijeta, napravio novu listu 500 globalnih kompanija koje ostvaruju najveći profit na tržištu. Rangirane su ne samo po profitu već i po broju radnika koji su zaposleni.¹⁴ Već na prvi pogled na listi se ističe *Walmart* kao prvorangirana kompanija i kao drugorangirani je *State Grid* koji je kineski magnat vezan uz energiju. Zapravo, kada pogledamo prvih deset kompanija na popisu vidjet ćemo da samo *Walmart* i *Apple* spadaju u ne-energetski sektor dok *Toyota* i *Volkswagen* drže primat na automobilskom tržištu. Ponovno možemo vidjeti da je geografska lokacija ovdje veoma bitan faktor i da je jasno da je ekonomski rast kineskog tržišta postao dominantan u zadnjih deset godina¹⁵. Također, velik broj kompanija s tog popisa ima svoja sjedišta u glavnom gradu Republike Hrvatske dok se eventualni pogon nalazi u nekom

¹⁴ URL: <http://beta.fortune.com/global500>.

¹⁵ URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/07/new-fortune-global-500-shift-business-landscape/>.

drugom manjem gradu. Moglo bi se zaključiti da zdravstvo i auto-industrije podliježu jednakim, isplativim, no i vrlo površnim kriterijima korporativnog rukovođenja.

2.4. Republika Hrvatska i postindustrijalizam

Situacija s korporativnom kulturom u Republici Hrvatskoj izuzetno je specifična, no ima vrlo malo antropoloških istraživanja na koje se lako referirati. Sociološka istraživanja daju nam polovične slike situacije u kojoj se nalazimo i to najčešće ignorirajući lokalnu kulturu na koju globalna utječe. Antropološka istraživanja koja postoje najčešće se referiraju na komparativne analize nekoliko korporativnih kultura i njihovo djelovanje. Prvo pitanje koje si moramo postaviti vezano za korporacije u Hrvatskoj je koji tip korporacije uopće imamo u Hrvatskoj? Je li prisutan samo jedan tip ili postoji više isprepletenih korporacija? Jasno je da jednostavnom analizom u danom trenutku nećemo doći do rješenja upravo zbog činjenice da ni na globalnoj razini nije jasno određivo koji sve tipovi korporacija postoje. Ono što je lako primjetiti je da samo koncept korporacija postoji u Hrvatskoj i on nije produkt tek recentnih zbivanja. Republika Hrvatska je, zajedno sa zemljama bivše Jugoslavije, kroz najsnažnije tranzicijske promjene u ekonomiji i društvu prolazila kroz ratni period. Hrvatsko je društvo prije rata bilo postindustrijsko društvo. Sociolog Peračković u svom istraživanju struktura djelatnosti povlači poveznicu iz perioda socijalizma u postindustrijsko doba nakon rata. On u svom istraživanju postavlja temelje postindustrijskog doba i stavlja Hrvatsku točno u taj period u kojem je došlo i do povećane stagnacije proizvodnje i ekonomske nestabilnosti (Peračković, 2010: 90).

I sam autor ističe kako koncept postindustrijskog društva nije dovoljno istražen u hrvatskim istraživanjima pa se okreće referencama autora koji su prvotno istraživali taj koncept. *Postindustrijalizam* prvi istražuje američki sociolog Daniel Bell u svojoj knjizi iz 1976.¹⁶ Njegovo istraživanje temeljilo se na komparativnoj analizi podjela rada u SAD-u i

¹⁶ Bell, D. (1999.), *The Coming of Postindustrial Society: A Venture in SocialForecasting*, New York: Basic Books.

tadašnjem Sovjetskom Savezu, ukazavši na radikalno smanjenje zaposlenja u industrijskom sektoru. Bell postavlja temelje postindustrijskog društva kroz „vrlo temeljitu komparativnu analizu o tri tipa društva s obzirom na način proizvodnje i tehnologiju, ekonomski sektor i resurse, zanimanja i način rada, metodologiju, vremensku perspektivu, prevladavajuće djelovanje te temeljni princip“ (Peračković 2010: 91). Zaključak dotičnog istraživanja nije vezan samo za zemlje zapadne ekonomije već i za postsocijalističke zemlje koje su prošle kroz jednaku promjenu. Ono što je zanimljivo primjetiti u tom istraživanju promjena je iz proizvodnih djelatnosti u uslužne, a s time i u birokratske. Tranzicijska promjena nužno dovodi do temeljitih promjena u institucionalnom razvoju te se samom promjenom podjele rada otvara veći prostor za korporatizaciju zaposlenja. S druge strane, francuski sociolog Alain Touraine¹⁷ istražuje konflikte nastale u postindustrijskom društvu i suprostavljenost interesa novonastalih skupina. Oba su ova pristupa veoma važna za analizu događaja koji su se postupno odvijali u Republici Hrvatskoj. Jasno je da hrvatsko gospodarstvo radi jednak skok od industrijske proizvodnje i agrarnih djelatnosti prema tzv. *radniku s bijelim ovratnikom* (*white collar worker*)¹⁸ koji dominira kao najtraženije zaposlenje nakon tranzicije. Za Tourainea se *postindustrijska društva mogu nazvati tehnokratskima ako im se želi dati "ime moći" koja njima vlada, a ako ih se definira prema prirodi načina proizvodnje i privrednog uređenja, mogu se prozvati programiranima*. Tako oba istraživanja dolaze do zaključka da je upravo znanost i znanje sada primarni ekonomski kapital koji umjesto proizvodnog procesa definira ekonomski razvoj (Peračković 2010: 91). No kako je to u realitetu?

Gledajući zaposlenost po sektorima, danas se jasno vidi da još uvijek traje trend zapošljavanja u tercijarnom sektoru. Štoviše, mjere za stručno osposobljavanje¹⁹ otvorene su prije nekoliko godina, usprkos ideji da je zapošljavanje mladih politika koja je prijeko potrebna hrvatskoj ekonomiji. Ta politika osposobljavanja mladih ljudi koji su netom završili školovanje za rad i lakši ulazak na tržište rada možda izgleda kao dobro osmišljena ideja na

¹⁷ Više kod Touraine, Alain, (1980.) *Postindustrijsko društvo*, Biblioteka Novi Svijet., Zagreb.

¹⁸ Definicija pojma odnosi se na zaposlenika u administrativnim i birokratskim zanimanjima. Ponajviše se odnosi na uredske, sjedeće poslove.

¹⁹ URL: <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=11856> trenutačne ideje i predispozicije za obavljanje stručnog osposobljavanja na službenoj stranici.

papiru, no izvedba je bila sve samo ne adekvatna. Na glavnoj stranici Zavoda za zapošljavanje možemo vidjeti temeljne odrednice ideje kako je upravo ovo mjera koja će pospješiti postizanje potrebnog iskustva koje nedostaje mnogim mladim ljudima nakon završetka fakulteta. Ova mjera, zajedno s mjerom poticaja za zapošljavanje i samozapošljavanje, dio je operativnog programa *Učinkoviti ljudski potencijali* 2014.-2020. godine.²⁰ Iz predloženih materijala vidljivo je da su i mladi na popisu bitnih sudionika društva zaposlenih, no i starije osobe kojima je potrebno cjeloživotno obrazovanje. Sam operativni program je po definiciji plansko-programski dokument usvojen 18. prosinca 2014. godine, koji je još uvijek na snazi. Iz dokumenata na danoj stranici jasno je da su projekti financirani iz proračuna EU²¹, kao i da su sredstva osigurana i da uistinu postoji plan i program njegove provedbe u 2016. godini.²²

Ovako opisana 'mjera zapošljavanja' našla se na udaru kritika nakon što je prešla iz 'mjere' osposobljavanja uz mogućnost stalnog zaposlenja u 'mjeru' bez zasnivanja stalnog radnog odnosa. Problematika samog programa nije sama ideja već izvedba i financiranje. U lipnju 2016. godine objavljeno je da se trenutačno mjera ukida zbog pomanjkanja financiranja²³. Također, nije jasno kolika je točno visina zaposlenosti nakon završetka mjere te nije jasno ni koliki je udio koje profesije u samoj mjeri zastupljen. Činjenica da je jedina problematična stavka zapošljavanja u ovom slučaju financiranje dotičnog projekta, velika je greška sa strane medijske reprezentacije. Problem zapravo nije samo u konceptu financiranja već u nesigurnosti zaposlenja, čemu mogu posvjedočiti i vlastitim iskustvom antropologa koji se nalazi pred diplomom i ne zna što dalje.

²⁰ URL: <http://public.mzos.hr/default.aspx?sec=3633> promatranjem samih odrednica i brojki koje su uključene u financiranje ovog projekta koji bi u narednih šest godina trebao osigurati veću zaposlenost, moramo se zapitati zašto su dotične mjere privremeno ukinute.

²¹ URL: <http://public.mzos.hr/lgs.axd?t=16&id=24535> puni plan i program za 2016. godinu koji se može skinuti s dotičnog linka.

²² Napomena da je ova rad pisan u periodu kolovoza i rujna 2016. godine kada su politička previranja u Republici Hrvatskoj dovela do svojevrsnog 'ludila' prijevremenih izbora zbog čega su sva politička i društvena prevrtanja dovela do nezavidnog položaja svih građana ove države. Štoviše, kao autor ovog teksta i budući radnik na tržištu rada, uništenom godinama nemara za bazične egzistencijalne potrebe građana, nalazim se u nezavidnom položaju gdje dotične mjere neću niti moći koristiti dok se Vlada ne složi i napokon dogovori oko funkcioniranja.

²³ URL: http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/hzz-obustavio-program-strucnog-osposobljavanja---441330.html?icn=article&ici=regular-link_content.

Nadalje, stručno oposobljavanje nije jedina mjera kojom se pokušavalo stvoriti novu radnu snagu nakon završetka školovanja. Nekoliko 'mjera' provedeno je u svrhu zapošljavanja, no ni u ovom slučaju nije jasna statistika koliko je mladih ljudi zapravo i ostalo na radnim mjestima. Također je bitno naglasiti da radno aktivno stanovništvo nije isto što je i sama zaposlenost radne snage. Naime, radno aktivno stanovništvo obuhvaća i nezaposlene tako da se ta kategorija dijeli na osobe u radnom odnosu na određeno i neodređene samozaposlene poput poljoprivrednika i obrtnika te nezaposlene koji traže posao (Peračković 2010: 95).

Ova pojednostavljena raščlamba bitnih karakteristika i čimbenika u vezi s kulturom korporacija uvodi nas u analizu složenijih odrednica, procesa i aktera procesa ovog fenomena. Ovo poglavlje završavamo pozitivnim prikazom iskustva kroz vinjetu iskaza „Marija“ te naznakom da se niti jedan sustav ne može kvalitetno istražiti bez uvažavanja mikrorazine sustava, točnije, sfera realiteta identiteta.

Vinjeta: Stručno osposobljavanje i iskustvo „Marije“

Projekt mjera za stručno osposobljavanje, koji je krenuo od 2010. Godine, donio je mnoge promjene na tržištu rada. Mnogi bi rekli da su promjene bile pozitivne, ali ima i onih koji bi rekli da je dotični program bio čisto gubljenje vremena. Kolegica s fakulteta koja je završila preddiplomski studij na Hrvatskim studijima prepričava zanimljivo iskustvo sa svojeg stručnog osposobljavanja: *"Nisam znala u što se upuštam kad sam stala pred referenticu na zavodu i rekla da želim raditi stručno. U tom trenutku nije bilo bitno zaposlenje već dana prilika da se negdje iskažem. Ni sama nisam bila sigurna kako sam uspjela proći selekcijski proces za mjesto u Hrvatskoj obrtničkoj komori, ali uspjela sam. I to bez veze. Pozitivna stvar je da sam dobila priliku pokazati da nešto znam. Do te mjere da najvjerojatnije i ostajem u stalnom radnom odnosu, no negativno je to da u stvari radim posao ispod moje stručne spreme. U ovom trenutku nije ni bitno jer barem je to prilika za napredovanje. Barem me netko shvatio ozbiljno da znam i želim raditi. Radila sam i po 20 dana bez slobodnog dana, ali se isplatilo. Sretna sam što sam od onih koji su se uspjeli zahvaljujući svome trudu i sposobnosti. Već sam mislila da je to urbana legenda u ovoj državi."*

('Marija')

3. IDENTITETI

3.1. Važnost identiteta

Psihoanalitički teoretičar Erikson²⁴ prvi puta uvodi korištenje identiteta kao pojma u društvenoj teoriji. Za njega je osobni identitet stavljen duboko u podsvijest i bez obzira na moguće promjene u ljudima, bile one pozitivne ili negativne, identitet ostaje kao neka vrsta stalnog otiska. Koncept se kasnije nadopunjava i mijenja te se gleda i iz sociološke perspektive, gdje predstavlja individualnost i čovjekovu pripadnost društvenoj zajednici. Sama izgradnja identiteta veoma je važan proces u društvenoj teoriji, zbog pitanja tko ga izgrađuje i na koji način. S jedne strane, identitet predstavlja individualnost i različitost, a s druge predstavlja kvalitete sličnosti koje možda čak idu do razine jednakosti u odnosu na povezanost s društvenom zajednicom (Barnard, Spencer 2002: 441).

Mnogi su se teoretičari bavili pitanjem pojma identiteta i on je poprimio različite oblike i dobio različite definicije, ovisno o području istraživanja²⁵. Ono što ga danas definira jest određeni oblik klasifikacije i određivanja mjesta u društvenoj zajednici (Barnard, Spencer, 2002: 442).²⁶

Identiteti su ustvari snažniji izvori značenja od samih uloga koje su nametnute zbog procesa koji konstruiraju identitete. *Individualizacija* je u ovom slučaju ključni pojam za razvoj bilo kojeg identiteta, ali ne možemo isključiti niti njegov kolektivni značaj. Kod nekih autora možemo vidjeti da je identitet stavljen u ulogu značenja, dok se uloge nametnute od strane društva gledaju kao organizacijske funkcije. U svom istraživanju informacijskog društva i komunikacija, Castells (1997/2010) se manje obazire na individualni identitet jer je njegovo istraživanje usmjereno prema novim oblicima povezanog društva i međusobne komunikacije za što je zanimljiviji kolektivni identitet. Premda bi u istraživanju korporativnih

²⁴ Više o samoj konstrukciji identiteta kod Erikson, E.H. (1980 [1959]) *Identity and the Life-Cycle*, New York: W.W. Norton.

²⁵ Neki od poznatijih teoretičara: Georg Simmel, Émile Durkheim, George Herbert Mead, Alfred Schutz, Margaret Mead, Max Weber i mnogi drugi.

²⁶ Barnard, Alan, Spencer, Jonathan (2002.), *Encyclopedia of social and cultural anthropology*, Routhledge, London & New York.

sustava i kultura isto tako bilo zanimljivije usredotočiti na samo kolektivni identitet i ono što pojedinac stvara u odnosu na grupu kojoj pripada, individualni identitet se ne smije zanemariti jer je, kod bilo kojeg oblika raspada identiteta, on taj koji je najžešće uništavan. Razlozi tome su jednostavne društvene i biološke prirode. Naime, kod kolektivnog identiteta gubimo povezanost sa zajednicom u kojoj smo proveli velik dio života i proživjeli mnogo, no gubitkom individualnog identiteta i smisla u životu, gubimo dio sebe. Gubimo svoj vitalitet i životnost koji su jedine obrambene sile naspram Durkheimove društvene anomičnosti. Prvi primjetljiv simptom u tom smjeru bio bi dio narušenosti sklopa mentalnog zdravlja, kao ključne karike u održavanju odnosa, a time i društvenog funkcioniranja.

3.2. Konstrukcija identiteta

Za Castellsa postoje tri načina izgradnje identiteta koji se u ovom slučaju izgrađuje u odnosu na društvo. Prvi način je onaj od strane institucija u kojem dolazi do legitimiziranja identiteta. Nasuprot njemu je takozvani *identitet otpora* koji razvijaju oni koji su se našli u stigmatizirajućem položaju u odnosu na dominantnu instituciju. Kao treći imamo *projektirani* identitet ili jedan oblik novostvorenih identiteta koji služi za transformaciju u društvu i pomaže pri lakšem odnosu i komunikaciji (Castells, 1997/2010: 8-9). Niti jedan od ovih identiteta nije samostalan, to jest ne opstaje i postoji sam za sebe, a niti svaki od ovih načina izgradnje ne dovodi do jednog konačnog cilja. Moramo uvijek misliti na fluidnost kultura i konteksta u kojima se pojedinci nalaze te na njihov odnos prema dominantnim institucijama. Svaka konstrukcija sa sobom povlači ne samo kontekste modernog društva već i historijske, biološke i geografske realitete. Autor ovdje također naglašava da svaki od ovih procesa dovodi do konstrukcije drugačijeg odnosa u društvu. Tako ovaj prvi, pri kojem nastaje legitimizirani identitet, stvara civilno društvo, što je već Gramsci u svojoj knjizi izdvojio kao strategiju nastanka društva u kojem je bitna dinamika vladajućih aparata poput Crkve, stranaka i civilnih udruga, ali i samih građana koji kroz civilno društvo mogu utjecati i mijenjati dominantne aparate.²⁷ Identitet pružanja otpora stvara oblik društvenog otpora koji je sposoban zadržati koheziju u obliku komuna i manjih zajednica.²⁸ Treći, novostvoreni tip identiteta suma je kolektivnih društvenih aktera kroz koje pojedinac stvara projektivna holistička značenja o svojim iskustvima (Castells, 1997/2010: 6-10)²⁹.

Ono što je najzanimljivije kod Castellsa njegov je pojam *umreženog* društva koji naglašava jasnu razliku između globalnog i lokalnog. Kod njega dolazi do problema za civilno društvo jer ono gubi onaj najvažniji aspekt povezanosti u odnosu na globalnu kulturu. U ovom slučaju nije jasno kako se to točno može dogoditi pošto je globalna povezanost u nekoliko navrata zapravo pomogla civilnom društvu da brže i bolje reagira na situacije. Također, konstrukcija identiteta u ovom slučaju ide kroz treći oblik identiteta, oblik

²⁷ Gramsci, Antonio (1975) *Quaderni del carcere*. Turin: Einaudi.

²⁸ U ovom slučaju, najlakši primjer za jedan takav oblik zajednice je ona etnička zajednica koja svojim postojanjem zahtjeva legitimizaciju od strane dominantne zajednice i jednaka prava, no u današnje vrijeme vidimo nekoliko zajednica manjina koja traže jednaka prava na ekonomsku i političku sigurnost.

²⁹ Touraine, Alain (1992) *Critique de la modernité*, Paris: Fayard.

kolektivnog djelovanja i povezanosti u mlađim generacijama i ima jači udar na recentne probleme nego što je to civilnom društvu moguće postići kroz prijašnje identitetske oblike.³⁰

Vezano za tematiku globalizacijskog pokreta, važno je naglasiti novonastalo udruživanje kompanija u multinacionalne kompanije. Ovdje kolektivni identitet dolazi u potpuni dodir s onim lokalnim i, u najviše slučajeva, dolazi do oblika sukoba zbog različitih ideoloških i drugih pozadina. U pozadini ovog sukoba je rastuća nemogućnost države da regulira ekonomsko tržište zbog transnacionalizacije produkata preko produkcije i tržišnih mreža u koju su ove kompanije integrirane (Buckley, 1994: 353)³¹. U ovakvim primjerima, najčešći je problem lokalna vlast i lokalna kultura koje u većini slučajeva ne odgovaraju načinu poslovanja kompanija sa sjedištem u vlastitoj državi, stvarajući time još veći jaz i polje konfrontacija nezaštićenih populacija.

3.3. Korporativni identitet

Zanimljiv prikaz istraživanja koncepta identiteta i prikaza korporacije pronalazimo kod autora knjige *Revealing the corporation*³². Sama literatura je inače većinom ekonomske i financijske baze i ne obrađuje sociološke teme, kao što niti ne uključuje koncepte poput kulture i identiteta. Jedan od ovakvih prikaza bilo je teže pronaći. Knjiga je pragmatičnog usmjerenja budući da olakšava razumijevanje samih korporacija i definira što ih sve određuje, ali olakšava i razumijevanje načina poboljšanja poslovanja. Autori Balmer i Greyser u ovom prikazu biraju nekolicinu autora koji zatim pojašnjavaju način funkcioniranja korporacija. Sami autori prvo su se dotakli škola koje su se bavile proučavanjem korporativnog identiteta.

³⁰ Za vrijeme prevrata u Egiptu, Tunisu i recentnih kriza s izbjeglicama na europskim granicama, ali i u slučaju elementarnih nepogoda, upravo su akteri društvenih mreža i sama internetska zajednica polučili snažnije rezultate u pružanju pomoći od bilo kojeg državnog oblika pomoći. Doduše, ostaje otvoreno pitanje manipulabilnosti ovog oblika društvenog umreživanja, odnosno autentičnosti njegove spontanosti.

³¹ Buckley, Peter (ed.) (1994) *Cooperative Forms of Transnational Corporation Activity*. London: Routledge.

³² Balmer, John M., Greyser, Stephen A. (2003) *Revealing the corporation: Perspectives on identity, image, reputation, corporate branding and corporate-level marketing*, Routhledge, London

Tri su perspektive prikazane u Balmerovom uvodu, a potječu od Gioia³³. Jedna od njih je *funkcionalistička*, gdje je taj identitet društvena činjenica i može biti mijenjan i promatran. Ovdje je zanimljivo to što autor naglašava da postoje načini mjerenja i to s psihometrijskim instrumentima. Drugi način je *interpretativni* pri kojem se glavni fokus stavlja na same zaposlenike i razumijevanje kako zaposlenici stvaraju svoj identitet u korporativnom okruženju. Za ovu perspektivu identitet je u potpunosti društveni konstrukt i način promatranja je u otkrivanju³⁴. U trećoj perspektivi, nazvanoj *postmodernom* prikazuju se odnosi snaga u organizacijskom kontekstu, a glavna metoda je ona diskurzivnog karaktera i lingvističke analize teksta (Balmer, Greyser 2003: 38).

U daljnoj analizi tekstova vidimo da autori više pažnje pridaju organizacijskom ponašanju i tome kako se zaposlenik identificira u odnosu na organizaciju. To je zapravo jedan od najvažnijih aspekata istraživanja ovakve prirode jer su upravo zaposlenici ti koji stvaraju identitet korporacija i kompanija. Takav identitet karakteriziraju kompleksnost, varijabilnost i heterogenost te određeni oblik fluidnosti koji je prijeko potreban za adekvatnu prilagodbu na globalnom tržištu. Bitno je upravo na ovakav način sagledati identitet, kroz nekoliko aspekata i promatrati njegov nastanak, razvoj, ali i samu promjenu ovisno o promjeni kolektivnog identiteta.

U ovom slučaju korporativni identitet sredstvo je korporacije u njezinom prezentiranju i običajima povezivanja zaposlenika i kapitala. On je također kolektivni iako je toliko promjenjiv i ovisi o mnogo čimbenika. Naravno, važno je naglasiti da, koliko god ovdje bio snažan kolektivni identitet i onaj korporacije, u nijednom trenutku ne smijemo zaboraviti na individualni identitet pojedinca i njegovu integraciju. Problemi koji ovdje nastaju različitih su uzroka; od trauma u privatnom životu pojedinca do poteškoća u području profesije. Isprepletenost ovih dvaju identiteta nam ukazuje na neodvojivu isprepletenost, ali i potrebu nužne ravnoteže.

³³ Gioia, D. A., *From individual to organizational identity* u Whetten, David A., Godfrey, Paul C. (1998), *Identity in organisations: building Theory Through Conversations*, Sage, London, str 17-33.

³⁴ Autor ne daje previše smjernica oko toga koja bi metoda mogla biti ovdje korištena, no postoji oblik etnografije korporacija koji zapravo ovakav pristup koristi u svom istraživanju.

3.4. Odnos korporativnog identiteta i hijerarhije

Kod autora knjige o korporativnom identitetu, organizacijskim strukturama i kako se korporacija nosi s hijerarhijom imamo prikaze nekoliko tipova identiteta koji su vezani za vizualno. Olins (1991) naglašava kompleksnost vizualnog identiteta korporacija i stavlja ga na prvo mjesto kao onog najbitnijeg i najvidljivijeg simbola. Za njega postoje tri vrste: *monolitički* gdje jedan identitet odgovara za cijelu organizaciju; *potvrđeni* od strane korporacije gdje vlastiti vizualni identitet ide zajedno s onim kompanije; *brendirani* koji je također vlastiti vizualni, ali stoji sam za sebe te nije nužno ovisan o samom identitetu kompanije. Kritika ovakvog pristupa nalazi se u ograničenju na samo vizualni identitet. Naime, iako je on od velike važnosti za razumijevanje odnosa kompanije i njenih korisnika u bilo kojem obliku, taj prikaz ipak ne može dati jasnu sliku odnosa; naročito ukoliko je vezan za hijerarhiju i širenje tog vizualnog identiteta na multinacionalna područja (Balmer, Greyser 2003).

Tako je jedan, na taj način stvoren, vizualni identitet određenog područja, kada stupi na mjesto druge kulture i drugog konteksta, u potpunom kolapsu i suočen je s nužnosti potpune promjene. Ovdje zapravo vidimo na djelu strukturu korporacije u kojoj svi dijelovi i odjeli moraju znati kontekst svoga poslovanja i u sklopu toga stvoriti primjeren i često profitabilan identitet. To je zapravo strateški aspekt korporativnog identiteta. Takav identitet se gradi u nekoliko koraka. Ide kroz konceptualizaciju identiteta po uskim grafičkim pravilima, istovremeno prolazeći kroz organizacijsku razinu. Ta razina su upravo zaposlenici koji svojim doprinosom grade taj identitet, ali ujedno i u neku ruku postaju dio njega. Takav identitet u tom slučaju može odgovoriti na pitanje tko smo i što smo u kompaniji (Balmer, Greyser 2003: 42).

Vinjeta: Višegodišnji radnik i iskustvo 'Martine'

Osobno iskustvo iz, vjerojatno najpoznatijeg trgovačkog lanca u Zagrebu, Narodnog Magazina, također zvanog NAMA, opisuje prvo zaposlenje radnice nakon srednje škole na odjelu tekstila u NAMI, do njegova okončanja s nekoliko desetljeća provedenih tamo. *"Bilo je jednostavno predivno. Mogao si tamo kupiti što ti srce želi, a znao si da je kvaliteta. Prodavačice su sve bile odreda školavane za svoju struku i mogle napredovati. Čak i ako nisi bio u tadašnjoj partiji, kak se govorilo, znao si da ćeš pošteno biti plaćen za posao koji obavljaš. I onda je sve propalo. Stigao je rat i sve je krenulo nizbrdo. Mi smo svi mislili da ćemo kao privatnici biti sretniji. Bit ćeš sam svoj šef i nikome bolje. U NAMI je bilo predivno i zbilja si bio dio trgovine, ali nekako je uvijek slađe biti svoj na svome, a i tada si to mogao bez problema. Svi su si to mogli priuštiti koji su htjeli jer ni nabava nije bila skupa, a mušterije su imale novaca kupiti dobar artikl. Nikada nije bilo problema i prevara kao danas. Državi si sve plaćao i stalno se vrtio novac. Onda je i to propalo. I NAMA, i sada tržnice, i više ništa nemaš. Na kraju ne znaš za što si radio, no još uvijek se sjećam tih lijepih dana u NAMI. Sada čekam mirovinu da vidim što ću dalje. Mi smo imali sigurnost kada smo kretali i bili smo dio nečeg, a ovi sada nemaju ništa."*

('Martina')

Naizgled nam se ovakav primjer rada za veliku kompaniju ne čini kao veliki korporativni sustav, no problematika ove izjave nije uopće u tome je li to korporativno iskustvo ili ne, nego koji oblik korporacija postoji u Republici Hrvatskoj. Za temeljitiju analizu moramo posegnuti za američkim korporativnim sustavom, točnije njihovom korporativnom korupcijom. Propast hrvatskih kompanija i raspada radničkog sustava ustvari nije izoliran slučaj niti je u bilo kojem slučaju jedinstven. Ono što je također bitno je da taj slučaj nije jednak svugdje.

4. TRANZICIJA I KORPORACIJA

4.1. Utjecaj tranzicijskih procesa

Tranzicija je nešto neizbježno za zemlje postsocijalizma i nešto kroz što smo jednostavno morali proći u sklopu globalne ekonomije i politike jer je nemoguće izbjeći povezanost s ostatkom svijeta. Sama za sebe, tranzicija ne bi trebala biti „ubijanje“ svega socijalnog, dakle svega što nas čini socijalno osiguranim (od obrazovanja do zdravstva), no upitna je njezina provedba. Naime, završetkom socijalističkog perioda došlo je do ekonomske rekonstrukcije, no ona je bila odvedena u smjeru privatizacije i prepisivanja ekonomskih paketa koji su stvoreni na globalnoj razini, a ne odgovaraju lokalnoj razini. Teorija modernizacije bavi se *definiranjem kompleksne interakcije između društvenih promjena i ekonomskog razvoja koje su u suvremenom svijetu uvijek politički posredovani*³⁵ (Švob-Đokić, 2000: 87). Ovu definiciju autorica povezuje s industrijalizacijom i efektom koji ona sa sobom donosi da bi se društvo brže i bolje razvijalo, no to nije uvijek slučaj.

Kritičari modernizacije su razvili teoriju zavisnosti koja posebno naglašava i uspijeva prikazati na nebrojeno mnogo primjera da napredak svake zemlje ovisi ne samo o stupnju razvoja već i u položaju u svjetskom poretку. Svaka ekonomija u danom trenutku ima svoja nacionalna obilježja i interese, no ona definitivno ovisi o globalnoj ekonomskoj politici i njihovim interesima. Za autoricu Švob-Đokić također je važno iščitavanje kako globalno okruženje utječe na lokalno korištenje resursa i na njihovu ukupnu vrijednost u sustavu ekonomije, ali i društva. U ovakvom tranzicijskom društvu u neku ruku dolazi do jednog oblika rekonstrukcije sustava preslikavanjem neoliberalnih reformi. Kako bismo bolje razumjeli tranziciju, moramo sagledati stupnjeve razvoja i biti svjesni da postoji korelacija ekonomskog razvoja i tipa političkog sustava koji prevladava, što je veoma važno kada iščitavamo situaciju na našem tržištu rada. Nakon detaljnijeg istraživanja, autorica nam daje zaključak da je za stanje u Republici Hrvatskoj kriva nepravilno izvedena tranzicijska reforma (Švob-Đokić 2000: 87).

³⁵ Definicija preuzeta iz Lays, Colin, (1996.) *The rise and fall of development theory*, Nairobi Bloomington, London, EAP, Indiana UP and James Currey, str 9.

Uništena je industrijalizacija i ponovno smo vraćeni u sustav merkantilizma te dolazi do rastućeg otpora i nemogućnosti ijedne vlade da provede kvalitetne reforme. Peračković nam također pruža dokaze da korporativno ulazi na naše tržište u jačem valu jer jednostavno postoji manjak proizvodne snage na tržištu rada. Proizvodnja opada dok uslužne djelatnosti preuzimaju jaču ulogu, a kapital postaju znanje i tehnologija kojom se direktno trži na tržištu rada (Peračković, 2010: 94).

Suvremeni tranzicijski procesi našeg područja doveli su do sustavnog uništavanja proizvodne moći ekonomije i stvaranja bogatih elita usko vezanih uz stranački sustav. Razvojem korupcije i pogodovanjem sustavu u kojem prevladavaju nepotizam i pripadnost određenoj stranci, sustavno je uništena *srednju klasu*. Analizom problema lako je iščitati način na koji je privatizacija uništila proizvodnu moć, a zajedno s tim i kupovnu moć stanovnika. Došlo je do ostvarenja globalne integracije s ulaskom u Europsku uniju i možemo vidjeti da su stvoreni novi načini zapošljavanja i poslovanja, no prisutan je drugačiji oblik kapitala (Švob-Đokić, 2000).

Daljnijom analizom problematike korupcije i političkih stranaka u Hrvatskoj lako je uočiti da ovo nije neka nova „priča“. Liberalizacija sustava provodi se kroz dugo razdoblje, sa efektima vidljivim tek dolaskom privatizacije i modernizacije. Autor sociološkog pregleda *triju hrvatskih modernizacija*, Ivan Rogić, daje iscrpnu analizu o svakoj od tih modernizacija. Već u razdoblju druge modernizacije Rogić naglašava da dolazi do liberalnih reformi, ali i činjenicu da je socijalistička modernizacija jedan drugačiji oblik. On sukus problema smješta u vrijeme te druge modernizacije, u razdoblju od 1945. do 1990. godine, kada je na snazi bio totalitarni režim koji je određivao smjer modernizacije, a time i industrijalizacije i urbanizacije (Rogić, 2000: 413-513).

Hrvatska je u razdoblje treće modernizacije ušla u sklopu JNA/Velikosrpske agresije i Obrambenog rata, ali svejedno je prošla kroz tranzicijski period. Ovdje Rogić definira tranziciju kao ukupni raspon ekonomskih i politički promjena u postsocijalističkim zemljama koji za svoj predložak ima demokratizaciju, privatizaciju i preobrazbu svijeta po predlošku civilnog društva (Rogić, 2000: 542).

Za Republiku Hrvatsku tranzicija postaje pitanje nacionalnog interesa, a njezin temeljni cilj postaje očuvanje prava pojedinaca. Rogić naglašava da je potrebna cjelovita modernizacijska perspektiva kako bi se zajamčila socijalna pravednost u tim istim procesima za sve sudionike. Korporativno s druge strane mora osnažiti vlastitu socijalnu osviještenost ako želi poslovati na tržištu. Kao što ćemo već primjetiti, svaka korporativna stranica na internetu sada ima društveno odgovorni dio u kojem se brine za okoliš i zajednicu u kojoj posluje. No to nije posljedica buđenja etičke osviještenosti koliko, rogićevski rečeno, posljedica činjenice da uspjeh njihovog korporativnog poslovanja ovisi o kakvoći sociokulturnog kapitala (Rogić 2000: 597).

4.2. Odnos korporacija i radnika

Svaki oblik udruživanja u ekonomskom ili političkom sustavu zahtjeva neki oblik odgovornosti ponašanja i sustava regulacije poslovanja u obliku zakona. Pitanje samih korporacija i jesu li one uopće entitet kao sam za sebe, već smo pokrili u prijašnjim poglavljima. Sada je bitno pokušati dokučiti do kuda može njihovo poslovanje doći. Sam koncept korporacijske društvene odgovornosti nije jednostavan za objasniti jer sam pojam zapravo nije nastao kao posljedica teorijskih škola ili znanstvene paradigme već kao posljedica realnih problema s kojima su se suočili pojedinci i udruge. Polako se i u ovom području razvijala znanstvena teorija i diskurs u kojem se postepeno stvarala ideja o tome kako bi se poslovno funkcioniranje trebalo odvijati. Kao što je i inače slučaj s kompleksnim pojmovima koji se mijenjaju tijekom povijesti pod sintagmom *društvena odgovornost korporacija*, udruženo je nekoliko definicija koje su se izmjenjivale tijekom godina. Prva kompleksnija definicija ovog pojma javlja se kod Howarda R. Bowena koji 1953. godine postavlja glavne temelje korporativnog djelovanja i odgovornosti.³⁶ Danas je taj pojam više

³⁶ Bowen, Howard A., (1953) *Social responsibilities of the Businessman*, Harper, New York. Jedna od prvih knjiga koja su postavile temelje društvene korporativne odgovornosti. Kasnije se počinje razvijati kompleksni sustav etičkih i ekonomskih smjernica u poslovnom životu korporacija.

globalni etički kodeks korporativnog poslovanja. Taj kodeks naravno uključuje sve aspekte etičnog ponašanja, no problem nastaje kada se zanemare prava radnika (Letica, 2010: 50).

Njemački psiholog Roland Portuné uključuje psihosocijalne rizike rada i za njega nije toliko važan identitet koji se veže uz radnika, kao osobni značaj, već njegov kolektivni značaj. Naime, problemi današnjeg zapošljavanja na tržištu rada nisu samo pitanje radne kompetencije već i sposobnosti žrtvovanja dijela osobnog identiteta (obitelji, prijatelja, slobodnog vremena) u ime boljeg zaposlenja ili napredovanja (Portuné, 2012).

Vinjeta: Mlada majka 'Ivona'

Dobiti posao u Republici Hrvatskoj nije lak zadatak. Ima mnogo faktora u koje se uključuje i sreća, ali ponekad i veze. Ono s čime se mnogi susreću je diskriminacija već na samom intervjuu za posao. Bila ona rodna ili vjerska, uvijek je pogubna za identitet radnika, no najgori je oblik odabira između vlastitog djeteta i mogućnosti da ga nahraniš kad je gladan. *"Svašta u životu očekuješ, ali da te neće zaposliti na temelju toga da imaš kod kuće jednogodišnje dijete baš i ne očekuješ. Pogotovo ne kad slušaš te bajne priče po telki da stalno moramo radati i radati i rodna politika je strava. Vrtići su strava i dadilja me košta ko suho zlato. Iz Rovinja sam rodom, pa si misliš, hajde bit će u Zagrebu bolje. Veći je grad i možeš bolje, a ne mogu vječno kod mame u dućanu odrađivat sezone. Na kraju ispadne da se ja opet vraćam na sezonu mami u dućan prodavati, a svekrva i dragi neka čuvaju malog. Pa ne možeš biti gladan preko zime. Barem me dadilja ne košta i vidim malog ujutro i navečer."*

(Ivona')

Dolaskom neoliberalnog oblika poslovanja i rušenja socijalne države na tržištu rada došlo je do povećanja kompeticije za radno mjesto. Društvena istraživanja koja se konstantno provode sustavno dolaze do zaključka da nam je danas mnogo gore u odnosu na prijašnje razdoblje što i ne čudi previše jer sam već i u samom razgovoru sa kazivačicama iznad određene životne dobi utvrdila da postoji stanovita nostalgija za starim vremenima. Razlog tome Portuné vidi u povećanju potražnje na samom tržištu, ali i same radikalne promjene u strukturi djelatnosti o kojoj i drugi autori govore. (Peračković, 2010: 90) No Portuné

naglašava da je pogrešna ideja o nostalgичnosti prema starim sustavima jer se mnogo toga danas promijenilo na bolje - sigurnost na radu, bolja zaštitna oprema i kvalitetnija tehnologija. No ono što on kao psiholog, ali i mi kao antropolozi postavljamo sebi za pitanje – je li i radnikov um jednako zaštićen od konstantnog „bombardiranja“ novim radnim obavezama. Autor nam pruža na uvid nekoliko faktora koji radnicima čine radno mjesto mnogo težim, a to su mobilnost i fleksibilnost radnog mjesta te nesigurnost u samom zaposlenju na dulje razdoblje (Portuné, 2012: 126).

Vinjeta: Sezonska radnica 'Kristina' u Zagrebu

Promjenama u gradu Zagrebu u turističkoj ponudi i samom odnosu prema priljevu novih gostiju, Zagreb je unazad pet godina postao jedno od jačih turističkih središta. Ono što je nekad bilo more i sezona na moru, sada se pretvorilo u sezonu u centru grada. Nova radna vremena dućana i novi oblik ponuda od kojih iskače nevjerojatan broj suvenirnica dokazuje da je i Zagreb ponio najnoviji val turizma. *"Ono što meni nije jasno je kako se sad svi čude koliko mi imamo turista. Radim par godina u Zagrebu u dućanu koji je suvernica, ali i poklon galerija koja radi tijekom cijele godine i sada mi nije jasno kako svi misle da je nama tu predivno. Svi misle da smo ludi jer se žalimo u državi u kojoj je nezaposlenost na vrhuncu, ali raspon posla i činjenica da radiš neprestano od travnja do listopada katkad i cijeli dan bez dana odmora jednaka je stresu na moru u sezoni. Ono što je veliki problem je činjenica da ako nećeš taj tempo, možeš slobodno otkaz dati. Nije svatko za ovaj posao. I vodiš dućane i moraš znati minimalno pet jezika i moraš slagat robu i naručivat novu. Znaš kad idem na godišnji? U siječnju. More nit ne vidim. Nijednom jer nemaš kada otići. Ali ne idem ni to jer nemam za godišnji."*

('Kristina')

Ovom tematikom potpunog raspada radničkog identiteta bavi se i Renato Curcio kroz velik broj intervjua i danih primjera odnosa prema radnicima u Italiji. Iščitavanjem njegovih primjera jasno je da se mnoge od tih priča mogu čuti na našem području, a razlog tome je jedinstvena neoliberalizacija sustava koju Curcio jasno kritizira. Neoliberalizacija talijanskih

poduzeća se dogodila na veoma sličan način kao i privatizacija koja je prožela hrvatsku ekonomiju. Tako i ovdje autor fleksibilnost stavlja u prvi plan i zahtjeva da *istraživanjem fleksibilnoga rada proširimo pogled na nove odnose koje su pokrenule strukturalne promjene* (Curcio, 2005: 12).

Ugovori na određeno, unamljeni rad i rad na poziv postali su talijanska svakodnevnica. Za Curcia ovaj problem dovodi do povećanja nesigurnosti na rad, a gubitak planiranja budućnosti za sobom povlači i probleme osobne prirode poput nemogućnosti planiranja obitelji, kupnje stana ili čak financijske stabilnosti. Radnici u takvom okruženju dobivaju mogućnost da rade ili će biti otpušteni pri neispunjavanju danih obaveza. Iz osobnog iskustva znam da problem davanja otkaza na radnom mjestu koje jednostavno više ne možete podnijeti za sobom donosi golemu tjeskobu i nemogućnost planiranja finacijske stabilnosti, ali kao što ni ja u danom trenutku nisam imala izbora, tako ni mnogi radnici iz Curcijeve analize nisu imali izbora. Curcio nam također daje iscrpnu analizu razloga zašto je danas *fleksibilnost* zapravo mehanizam koji je tržištu nevjerojatno bitan. Za njega je fleksibilnost mehanizam društvene kontrole koji razgrađuje solidarnost među radnicima, odvraća od sustava suprotstavljanja i štrajkova, te uvodi i kažnjavanje radnika koji su se i usudili suprotstaviti. Naravno, ovakav sustav dovodi do pojave straha, tjeskobe i zdravstvenih problema koji zatim utječu na mentalno stanje radnika, ali i na produktivnost. Ono što „upravi korporacije” smeta je nagli pad produktivnosti i profita zbog mentalnog stanja radnika, ali se u rijetko kojem slučaju sama obračunava s tim problemom. Kriza identiteta i stres uništavaju radnika i dolazi do činjenica da mnogi rade tek toliko da imaju za preživjeti (Curcio, 2005).

Dok Curcio snažno napada neoliberalne reforme, Švob-Đokić u svom istraživanju dolazi do zaključka da nije samo *neoliberalno* problem. Problem nezaposlenosti u Hrvatskoj nije posljedica ekonomske nestabilnosti već i činjenice da se nema gdje raditi za što možemo lako naći potvrdu u stanju naše industrije i zdravstva, ali i recentnom problemu kod malih poduzetnika. Više se niti ne zna u kojem smo tipu privrede i zapravo je cijeli sustav toliko uništen da su neka „manevriranja” teško izvediva. Također je veliki problem u sustavnoj promjeni upravljanja institucijama i definiranju civilnog društva (Švob-Đokić, 2008: 103-113).

4.3. Projekt - socijalna država

Projekt-socijalna država u Hrvatskoj je najčešće vezan uz civilno društvo i problem građana koji se nose sa raznim oblicima propasti u ime kapitalističkog sustava. Antikorupcijski trend, koji je naglo nastao nakon svih zavrzlama oko skandala i problema na tržištu, sad predvodi jedan oblik globalne etike. To je naizgled nešto čemu svaka kompanija posvećuje veliki dio svoga javnog *imidža*. Sada sve kompanije govore o konceptu *transparentnog financiranja i poslovanja* pri pokušajima uvjeravanja u etičnost svojih programa. Recentni dodatak takvog događaja je i pojava tzv. slogana „*Banka koja ne "pljačka"*”³⁷ koja svoje poslovanje tretira na „etičkoj“ razini alternativnog poslovanja. Dotična banka još nije krenula sa svojim poslovanjem, ali bit će sigurno jako zanimljivo pratiti taj razvoj događaja u budućnosti.

Steven Sampson, antropolog koji je svoja istraživanja prenio kao i Cris Shore, u studiji *Corruption: Anthropological perspectives* također je pisao o tom antikorupcijskom trendu na globalnoj razini. Ono što njega, kao i (nas) ostale antropologe zanima je zašto uopće dolazi do takvog trenda. Polemizira da se svijet ustvari promijenio nakon Drugog svjetskog rata i da se naglo pojavio koncept ljudskih prava i ljudskog digniteta te dospio u prvi plan zbog ratnih razaranja i zbog prava manjina. Ono što je već sada jasno je da taj period nije donio ništa dobro jer se nalazimo u svijetu u kojem nikada nije bilo gore po pitanju ljudskog digniteta, prava izbjeglica jednako kao i građana. S jedne strane antikoruptivni modeli etike prikazuju lijepu priču o idealima, dok u stvarnosti nikada nije bilo više korporativnog kriminala i rušenja digniteta radnika (Sampson 2005: 103-105). Taj primjer jasno vidimo i u trgovačkim lancima Konzumu³⁸ i Boso³⁹ te mnogim drugim u kojima se sustavno krše ne samo radnička

³⁷ <http://lupiga.com/intervju/banka-koja-ne-pljacka-uskoro-pocinjemo-poslovati-u-hrvatskoj>.

³⁸ URL: <https://www.konzum.hr/O-Konzumu/Karijere/Ljudski-resursi-Konzuma> Uspoređivši glavnu stranicu s temom ljudskih resursa i citatima same kompanije s recentnim naslovom o srednjoškolskom podučavanju biznisa koji je zapravo projekt 'Postani blagajnik/ica u Konzumu' URL: <http://www.forum.tm/vijesti/kako-se-srednjoskolsko-natjecanje-pretvorilo-u-obuku-za-konzumove-blagajniceke-4510> sve do otkrića da Konzum isplaćuje dio plaće u tipu bonova koji se troše u samom dućanu URL: <http://www.index.hr/like/clanak/krenula-istraga-o-isplati-placa-u-konzumovim-bonovima-zasto-su-tvrtke-bile-prisiljene-na-to/601535.aspx>.

³⁹ <https://www.boso.hr/o%20nama.htm> standardni uvod na službenoj stranici nasuprot medijske hajke oko konačnog otkrivanja kako se odnose prema zaposlenicima u poslovnica URL: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/sramotna-praksa-velikog-trgovackog-lanca-u-trgovini-gdje-rade-moraju-trositi-700-kuna-mjesecno/4465481/>.

prava već i ljudska prava, a same kompanije promoviraju etičke kodekse i sustave zapošljavanja još neviđene na našem tržištu.

*Vinjeta: Sezonac 'Filip' u Konzumu*⁴⁰

Todorićev Agrokor danas je jedna od najprofitabilnijih kompanija u Hrvatskoj. Prema tablici najvećih prihoda u tekućoj godini, Agrokor se nalazi na trećem mjestu i ustvari je prava hrvatska korporacija koja uvozi i izvozi robu, te širi svoj utjecaj po regiji. Nažalost, ta korporacija nije poznata samo po velikom prihodu već i lošem ophođenju sa svojim zaposlenicima. Tako je i krenula priča kolege s mora koji je 'ljetni' posao morao potražiti upravo u Konzumu. *"...Ne znam ni sam zašto sam pristao na posao tamo. Trebao je to biti samo studentski posao u Zagrebu, standardni rad u skladištu. Pretvorilo se u sezonski posao na moru. Mnogi ljudi će reći da se poklopim jer sam bar imao posao, ali nije vrijedno te muke. Sad radim sam za sebe. Otišao sam u bijeli svijet. A šta ću drugo?"*

(„Filip“)

Bitna stvar za antropologe je razumijevanje razvoja svijesti kroz iskustva u lokalnoj zajednici s korupcijom, ali i antikorupcijom. Sampson naglašava onu jako bitnu poveznicu financiranja udruga civilnog društva koje se bave antikorupcijskim i korupcijskim problemima. Pitanje je tko tu koga financira i zašto. Sama antikorupcija nije problem već može biti i jako dobro riješenje problema jer se prosvjedima, pojavom transparentnosti poslovanja i samim udruživanjem može doći do djelomičnog poboljšanja stanja. Jedan od takvih primjera je i studentska blokada Filozofskog fakulteta u travnju 2009. godine. Bio je to jedan od prvih prosvjeda udruženih studenata i studentskih udruga podupiratelja u svrhu omogućavanja besplatnog školovanja za sve studente od razine preddiplomskog do doktorskog studija. Krajnji ishod toga bio je jedan oblik besplatnog školovanja prema konceptu prvog upisa na fakultet i daljnje izvrsnosti na studiju sve do kraja diplomskog

⁴⁰ Vinjeta je nastala punih godina dana od izbijanja sadašnje afere „Agrokor“ i državnog otkupa bez obzira na stanje nepostojećih prava radnika.

studija. To možda nije bilo potpuno rješenje problema, no svakako je bilo jedno od najbolje izvedenih promjena do danas⁴¹.

Glavni problem nalazi se u udrugama koje su financirane u ime raznih projekata i uvijek je upitno kako je tko dobio koji projekt. Sampson naglašava da je to sve lako izmanipulirati, a i sama istraživanja civilnih društava su problem jer prema njemu postoji nekoliko razina problema. To su konflikti između globalnog i lokalnog, kritika sustava koji pak s druge strane istu tu kritiku financira iz svog budžeta, te problematika razumjevanja dinamike odnosa i poslovanja ako se nalazimo 'preduboko' unutar tog istog sustava (Sampson, 2005: 125-129).

Vinjeta: Kamensko

Propast velikog tekstilnog diva Kamensko odjeknuo je rujnu 2010. godine zbog općeg štrajka glađu radnica koje nisu primile plaću nekoliko mjeseci. Vijest o stečaju i pomanjkanju isplaćenih otpremnina povukla je istragu na temeljima medijskog linča tadašnje Vlade Republike Hrvatske. Šest godina kasnije, epilog ovog problema našao se na dražbi na kojoj su prostori same tvornice prodane za 24 milijuna kuna, daleko ispod tržišne vrijednosti nekretnine.⁴²

"Uprava kuće očekuje da radimo, ostvarujemo dnevni plan, poštujemo rokove kupcima proglašavajući nas neradnicima, saboterima: osobama koje ne žele novu firmu, a ne pitaju kako dolazimo na posao. Ne daju nam ni tu nadu, da znamo kada ćemo dobiti isplatu naših odrađenih plaća. Uredno slušamo kako nema novaca, iako kupci uredno plaćaju isporuke.

*Ulazimo u šesti mjesec kako dva puta dnevno bježimo iz tramvaja u tramvaj, iz kupea u kupe vlaka kako bismo izbjegle kontrolu i odradile svoj radni dan. Šesti mjesec bez poštenog doručka, ručka, večere. Još malo pa je prošlo pola godine bez zarađene plaće; bez isplaćene lipe dolazimo kućama, obiteljima praznih ruku, praznih vrećica."*⁴³

⁴¹ S obzirom da je i autorica sama sudjelovala u događajima može svjedočiti da svoje daljne besplatno školovanje do kraja diplome ima zahvaliti upravo ovoj akciji (iako svjesna mogućnosti subjektivnosti i idealiziranja samog događaja).

⁴² <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/za-24-milijuna-kuna-prodano-kamensko---431517.html>.

⁴³ <http://www.index.hr/vijesti/clanak/procitajte-pismo-obezvrijedjenih-i-ponizenih-radnica-kamenskog/514382.aspx> ostatak pisma radnica Kamensko javnosti 26.9.2010.

Preuzeto iz pisma javnosti radnica Kamensko koje su nakon propasti svoje firme odlučile pravdu tražiti štrajkanjem glađu na Trgu dr. Franje Tuđmana. Standardna politika kritike ovakvih štrajkova je u tome da su dotični radnici u stvari „neradnici“ koji ne žele više raditi, a ne radnici koji usprkos činjenice da rade već mjesecima i ispunjavaju dane rokove ne primaju plaću koju su zaradile.

(*'indeks.hr'*)

Sustav prosvjeda i pobuna protiv korumpiranog sustava ima dvostruki učinak. S jedne strane, postoji efekt pravedne borbe i podrške, a s druge efekt „njima se ne da radit, pa štrajkaju“. MacLennan je već u svojem istraživanju naglasila da problematika korupcije nagriza društvo i sami demokratski postupak. Radnici su zadnji na ljestvici i oni najčešće najviše stradaju (MacLennan 2005: 158). U većini slučajeva kao što su Kamensko⁴⁴, Dioki⁴⁵ i zatvaranje željezarije Sisak⁴⁶ problemi propasti i stečajni nisu razriješeni. Niti je prikazano kako je i zašto točno „nešto“ propalo i koji je način financiranja⁴⁷.

4.4. Antropologija korporacija

Tema ovog rada je utvrditi status korporativne kulture u Hrvatskoj kroz antropološku analizu, no zbog pomanjkanja relevantne literature o toj temi u području hrvatske antropologije proširili smo metodologijske parametre i na druge društvene znanosti. Za vrijeme istraživanja literature bilo je moguće naći pozamašan broj autora antropologa koji se

⁴⁴ URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/dvije-godine-od-strajka-gladju-samo-se-rijetki-sjecaju-kako-je-400-radnica-kamenskog-ostalo-na-ulici/638076.aspx>.

⁴⁵ URL: <http://www.poslovni.hr/tag/diok-dioki-dd-2657> samim pregledom tema svakog članka možemo vidjeti dubinu problema Diokija koji još uvijek nije razješen, a radnici i dalje čekaju na svoju pravdu.

⁴⁶ URL: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/abs-sisak-privremeno-obustavlja-proizvodnju-u-zeljezari-1040784>.

⁴⁷ Najnoviji slučaj Imunološkog zavoda koji se trenutačno nalazi u nezavidnoj situaciji zbog pomanjkanja sredstava za daljnu proizvodnju i radnika koji čekaju svoje plaće naizgled je isti kao i mnogih u Republici Hrvatskoj, no razlika je u problematici javnih institucija koje bi trebale biti financirane iz zone javnih sredstava i služiti javnom interesu građana. Usprkos prosvjedima i neprestanim previranjima, postoji velika mogućnost da je javni interes u ovim slučajevima pod utjecajem privatnog.

bave korporativnim upravljanjima i kulturom birokracije. No oni su često bili usko vezani za američko područje ili su se bavili usporednom analizom američkog kolonijalističkog napada na zemlje trećeg svijeta u kojima multinacionalne kompanije imaju sjedišta s europskim oblikom korporativnog djelovanja koji više počiva na odnosu političkih elita i korupcije. Jedan od školskih primjera je propast *Enrona* kao predstavnika sustavne korupcije u američkoj ekonomiji. Antropolog Cris Shore primjećuje kako je *Enron* postao simbol samo američkog korporativnog svijeta, no po njegovom se mišljenju Europska Unija sumnjivo brzo ogradila od tog skandala. Za EU *Enron* je „nešto“ što se dogodilo, i što se nikad ne bi moglo dogoditi na europskom tlu (Shore 2003: 148-149).

Mnogi istraživači, od sociologa do antropologa, počeli su istraživati razloge kako je došlo do skandala u Enronu. Za autora članka o poslovanju Enrona i njegovom padu, Antonyja Dnesa, glavni razlog je bio problem u protoku informacija koje su se kretale tržištem. Nadalje, Shore naglašava da je još uz to problem u naizgled potpunom legalnom postupanju prema američkim zakonima. Ono što obojica naglašavaju je problem u zataškavanju informacija. Kritika od strane medija i javnosti formirana je u smjeru reprezentacije da je taj skandal klasificiran kao striktno problem američkog oblika kapitalizma koji se oteo kontroli. No moramo se zapitati da li je ovo možda jedan od onih primjera 'uhvaćenih na djelu' istupom u javnost (Shore 2003). Autor Dnes svoj članak piše više iz finacijske perspektive i daje razloge kako se to uopće dogodilo. Status legalnosti u ovom slučaju nalazi se u sistemu američkog ekonomskog poslovanja, točnije u čuvanju 'korporativne tajne'. To je sistem u kojem se važne tajne svake tvrtke čuvaju od očiju javnosti u ime stvaranja boljeg profita na visoko konkurentnom tržištu, no postoji oblik kazne koji zahtjeva da su dotične informacije točne i da se poštuje status dioničara. U Enronovom slučaju te su informacije bile u potpunosti falsificirane. Takvo poslovanje dovodi kompaniju u propast, uglavnom kroz one kojima sve informacije nisu rečene te dalje kupuju dionice koje ništa ne vrijede, dok oni privilegirani uspijevaju spasiti sve svoje uloge jer znaju točne informacije (Dnes, 2005: 422-424).⁴⁸

Ono što Dnes naziva jednim oblikom ekonomskih elita, to su političke elite Europe za Shorea koji kroz antropološku analizu bilježi stanje korupcije u Europi uz usporedbu sa

⁴⁸ Ukratko, Uprava tvrtke Enron trgovala je projekcijama energetskeg ulaganja, a ne cijenama stvarnog učinka.

stanjem u SAD. Za njega su primarni korupcijski skandali vođeni od strane političkih lidera koji su iskoristili svoje statuse za ilegalne poteze poput nepotizma i utaje poreza.⁴⁹ Autor nam daje primjer velikog europskog antikoruptivnog programa koji je proveden u ožujku 1999. godine⁵⁰ Veliko izvješće o stanju u Europskoj komisiji dovelo je do kolektivnih otkaza zbog činjenice da je bilo korupcije, zataškivanja, nepotizma i općih ilegalnih radnji vezanih za transakcije i puteve novca i financiranja. Došlo se do zaključka da uopće nije jasan način financiranja i da se status Francuske po pitanju korupcije zrcali u činjenici da je na razini percepcije građana i državnih službenika nepotizam nešto najnormalnije (Shore, 2003: 148).

Shore kao antropolog pristupa ovom problemu iz jednog drugog kuta, a to je kulturološki koncept. Korupcija je po definiciji kulturološki problem što se tiče zapadnog svijeta. Ona je definirana kao nešto se događa u zemljama trećeg svijeta, kod onih Drugih, 'nazadnih' zemalja u kojima državni aparat nema nikakvu kontrolu nad društvom i javnim sektorom, pa nastaju oblici divljeg kapitalizma. Ono što Shore postavlja kao problem je da taj isti problem korupcije u takvom obliku ne nastaje zbog činjenice da se u toj kulturi nije sposobno shvatiti ekonomske temelje funkcioniranja tržišta već činjenice da paket neoliberalnih reformi koji je stigao k njima odgovara standardima EU, MMF-a i Svjetske banke (Shore, 2003: 151).

Carol MaLennan jos je jedna antropologinja koja se bavila problemom Enrona u knjizi *Corruption: Anthropological perspectives* i dala kritičku analizu onoga što je krenulo po zlu. Za Enron smatra da je problem u tome da su kažnjeni samo oni koji nisu dovoljno sposobni da prikriju svoje koruptivne malverzacije. Ono što je specifično za ovu antropologinju je polje *antropologije korupcije*. Za autoricu ova grana istražuje svakodnevne poslovne prakse koje dovode do institucionalizirane korupcije. Takva istraživanja ulaze dublje u sam proces korupcije i mogu napraviti diferencijaciju među različitim oblicima koruptivnog poslovanja (MacLennan 2005: 156-158). Danas su najglasnije koruptivne afere korporacija u SAD-u, dok kod nas dolazi jedan drukčiji oblik korupcije koji nagriza radništvo kao i samo društvo.

⁴⁹ Ovdje nam autor daje primjere Helmuta Kohla, Silvija Berlusconi, ali se može i dati primjer na hrvatskoj političkoj sceni u obliku političkih dužnosnika „ljevice“ i „desnice“.

⁵⁰ URL: <http://www.europarl.europa.eu/experts/pdf/reporten.pdf>.

Naravno područje o kojem autorica ovog teksta govori u ovom kontekstu postoji samo u SAD-u, ali bilo bi potrebno vidjeti razvoj te grane i u Hrvatskoj.

Antropologinja Susan Wright se s druge strane bavi antropologijom organizacija i stavlja kulturu u prvi plan svakog antropološkog istraživanja. Za nju je kultura veoma važan aspekt svakog istraživanja jer iščitavanjem načina „korištenja“ kulture možemo najviše naučiti o sustavu u kojem živimo. Zašto antropologija? Autorica naglašava da je antropologija bitna zbog svojeg metodološkog pristupa i interpretativnog, te kros-kulturalnog istraživanja. To je zapravo najlakši način za razložiti načine na koje kompanije i birokracija funkcioniraju. Problematizacija kao metoda u antropologiji, uz standardno promatranje sa sudjelovanjem, ključni je aspekt antropologije jer upravo to propitkivanje ideja i termina koje vidimo na terenu pomažu u boljem razumjevanju kulture (Wright, 2005: 1-7).

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tema ovog rada stvorena je s idejom analize ne samo korporativne kulture, već i pružanja ishodišne definicije za Hrvatsku, kroz koju bi se uspostavio sam odnos sa zaboravljenom skupinom danas, a to su radnici i u najširem smislu mnogobrojne marginalizirane populacije. Poražavajuća je činjenica da sam istraživanjem naišla na više koruptivnih skandala i primjera potpunog i nevjerojatnog izrabljivanja radnika nego što je bilo dostupno teorijskih analiza samog područja. U razgovoru sa kazivačima došla sam do zaključka da svatko ima bar jednu *horor* priču vezanu za neki oblik radnog odnosa. Ta *horor* priča ne samo da utječe na njihov identitet vezan za osobnu razinu već i za identitet koji uključuje njihov radni odnos i status u firmama. Također jedan od problema istraživanja ovakvog koncepta standardna je medijska reprezentacija koja je u mnogo slučajeva motivirana vlastitim neprofesionalnošću, uzrokovanom željom za medijskim linčom i skupljanjem 'klikova' dok ljudski životi nakon početne pompe bivaju zanemareni. U samom istraživanju najviše sam bila vođena temeljnom idejom interdisciplinarnog iščitavanja neoliberalnog u naše države kroz radove antropologinja Sanje Špoljar Vržine (2008, 2012) i Susan Wright (1994) iz područja kritične antropologije. Činjenica da autori obrađeni u ovom radu zapravo stavljaju antropologiju u prvi plan nositelja analize odnosa ekonomije i kulture, i to na američkom području, usmjerava nas na kritički osvrt i na sama društvena istraživanja u Hrvatskoj. Sam rad bio je pisan sa razlogom da se pokuša krenuti u iščitavanje korporativne kulture u Hrvatskoj, no pitanje je da li je to uopće moguće i nakon nekoliko desetaka stranica ispisanih u ovom radu. Bilo je jasno da je globalna perspektiva o kojoj pišu antropolozi poput Crisa Shorea (2003) i Susan Wright (1994), koji nam daju temelje antropologije organizacija i birokracije, ali i antropologije korupcije, ekstremno važna za razumijevanje odnosa korporativnog, radništva i marginaliziranih u najširem smislu. Ono što je bitno odnos je globalnog i lokalnog. Do koje mjere globalno može crpiti lokalne resurse, a da tu ne dođe do raspada sistema? Do koje mjere radnik to uopće može trpiti i da li je rješenje problema puko preživljavanje na samom tržištu rada? Korištenjem manjih vinjeta koje su dobivene u sklopu parcijalnih intervjua pokušala sam prikaziti odnose u današnjem hrvatskom radništvu obuhvaćajući široku lepezu iskustava. Od radnika u firmi koje su propale i koji iza sebe imaju godine radnog staža koje sada ništa ne znače do radnika koji tek kreću na tržište rada ili su već tamo i ne postoji sigurnost niti vjera u budućnost. Sve su to iskazi koji potvrđuju nužnost

istraživanja korporativnih oblika „kulture“ u nas, njihove moći nametanja negiranja odnosa u procesima rada- od pregalaštva do životarenja po putevima tržišta, sve do sloma mentalne o/izdrživosti.

6. LITERATURA

1. BAKAN, Joel, (2004.) *The Corporation: The pathological pursuit of profit and power*, Free Press, New York.
2. BALMER, John M., GREYSER, Stephen A. (2003.) *Revealing the corporation: Perspectives on identity, image, reputation, corporate branding and corporate-level marketing*, Routhledge, London.
3. BELL, D. (1999.) *The Coming of Postindustrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books.
4. BARNARD, Alan, SPENCER, Jonathan (2002.), *Encyclopedia of social and cultural anthropology*, Routhledge, London & New York.
5. BOWEN, Howard A., (1953.) *Social responsibilities of the Businessman*, Harper, New York.
6. BUCKLEY, Peter (ed.) (1994.) *Cooperative Forms of Transnational Corporation Activity*. London: Routledge.
7. CASTELLS, Manuel (2010.) *The Power Of Identity, second edition*, Wiley-Blackwell, UK.
8. CURCIO, Renato. (2007.) *Radnici za jednokratnu uporabu - Individualizacija, privremenost i nesigurnost u totalitarnom poduzeću*. Zagreb: TIM press.
9. ČOLIĆ, Snježana, (2002.) *Kultura i povijest: socio-kulturno antropološki aspekti hijerarhizacije kulture*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

10. DNES, Antony W. (2005.) *Enron, Corporate Governance and Deterrence*. Managerial and decision economics. 26: 421-429.
11. ERIKSON, E.H. (1980 [1959]) *Identity and the Life-Cycle*, New York: W.W. Norton.
12. FINCH, J. (1987.) *Research Note: The Vignette Technique in Survey Research* *Sociology* 21:105-114.
13. GIOIA, D. A., *From individual to organizational identity* u WHETTEN, David A., GODFREY, Paul C. (1998), *Identity in organisations: building Theory Through Conversations*, Sage, London, str 17-33.
14. HALLER, Dieter, SHORE, Cris (2005.) *Corruption Anthropological perspectives*, Pluto Press, London.
15. HAYEK, F. A., (1982 [1978]) *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge & Keagan Paul, London and Henley, str 119-151.
16. LETICA, Bartol, (2010.) *Doba odgovornosti : korporacijska društvena odgovornost u doba svjetske financijske krize*. Mate, Zagreb.
17. MACLENNAN, Carol, (2005.) *Corruption in Corporate America: Enron – Before and After*, str. 156-173.
18. MILARDOVIĆ, Anđelko, (2006.) *Neoliberalna globalizacija. Transformacija društava i država u doba druge moderne* iz skupa radova *Globalizacija i neoliberalizam: Refleksije na hrvatsko društvo*, Centar za politička istraživanja, Zagreb.
19. MUSIĆ, A (1942), *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb.

20. OLINS, W: (1991.) *Corporate identity and the Behavioral dimensions*, Design management journal (Winter) 42-45.
21. PAUKOVIĆ, Davor. (2006.) *Povijesni razvoj neoliberalizma* iz zbornika *Globalizacija i neoliberalizam: Refleksije na hrvatsko društvo*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 35-59.
22. PERAČKOVIĆ, Krešimir, (2010.) *Hrvatska u postindustrijsko doba- promjene u strukturi radno aktivnog stanovništva po sektorima djelatnosti i spolu*. Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Zagreb.
23. PORTUNE, Roland. (2012.) *Psychosocial Risks in the Workplace: An Increasing Challenge for German and International Health Protection*. Arhiv za higijenu rada i toksikologiju, 63:123-131.
24. ROGIĆ, Ivan. (2000.) *Tehnika i samostalnost – okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
25. ROSSI, P. H., ANDERSON, A. B. (1982) *The Factorial Survey Approach: An Introduction* Beverly Hills CA: Sage Publications.
26. SAMPSON, Steven (2005) *Integrity Warriors: Global Morality and the Anti-corruption Movement in the Balkans*, str 103-131.
27. SHORE, Cris, (2003.) *Corruption Scandals in America and Europe: Enron and EU Fraud in Comparative Perspective*. Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice, Vol. 47, No.3 pp. 147-153.
28. STANIČIĆ, Mladen (2006.) *Politička ekonomija globalizacije i položaj Hrvatske* iz skupa radova *Globalizacija i neoliberalizam: Refleksije na hrvatsko društvo*, Centar za politička istraživanja, Zagreb.

29. STEGER, M. B. (2005.) *Globalizacija*, Šahinpašić, Sarajevo.
30. ŠPOLJAR VRŽINA, Sanja. (2008.) *Neoliberalno 'zdravlje', globalna bolest i štamparovska medicina*. Društvena istraživanja, 17/6:999-1021.
31. ŠPOLJAR VRŽINA, Sanja. (2012.) *Brainstorming for which Brains are Prohibited: Analyzing Our Bio-Neoliberal Realities*. Collegium Antropologicum. 36/4:1109–1118.
32. ŠVOB-ĐOKIĆ, Nada, (2000.) *Tranzicija i nove europske države*, Civitas, Zagreb.
TOURAINÉ, Alain, 1980. *Postindustrijsko društvo*, Biblioteka Novi Svijet, Zagreb.
33. WHETTEN, David A., GODFREY, Paul C. (1998), *Identity in organisations: building Theory Through Conversations*, Sage, London.
34. WRIGHT, Susan. 2005. (1994.) *Anthropology of organization*. Routhledge, London.

Korporativna kultura: identitet i mentalno zdravlje

Cilj ovog rada bila je analiza koncepta korporativne kulture i faktora koji čine jedan takav ekonomski i društveni subjekt neovisan o zakonskim regulacijama institucija te proces na koji ta kultura utječe na pojedince i na društvo u kojem sudjeluje. Korporacije su bitan aspekt ekonomskog i društvenog života i prožimaju sve slojeve društva u kojima sudjeluju kao aktivni sudionici preko procesa tranzicije i globalizacije. Cilj je bilo istražiti faktore korporativnih kultura razvijanih u zemljama 'zapadnog' sustava i promotriti ih na primjeru hrvatskog društva. Posebnost položaja koji ima Hrvatska u svim svojim razdobljima modernizacije (predložak uzet po sociologu Rogiću, 2000) daje nam plodno tlo na kojem možemo istražiti utjecaje korporativnog aparata na primjerima razvoja i raspada kompanija. Bitan aspekt rada čini osvrt na procese (re)formiranja identiteta kroz posljedice koje ostavlja korporativni sustav u svojoj potrazi za profitom na štetu mentalnog zdravlja pojedinaca i populacija. Istraživanje je obuhvaćalo kritičnu analizu medijskih sadržaja i reprezentacije te individualna iskustva pojedinaca (prezentiranih kroz vinjete) koji su bili dijelom korporativnog sustava ili tek to namjeravaju postati.

Ključne riječi: korporacije, identitet, korporativna kultura, mentalno zdravlje, tranzicija, globalizacija

Corporate culture: identity and mental health

The aim of this study was to analyse the concept of corporate culture and the factors that make such a complex subject economically and socially independent of legal regulations of institutions as well as the process in which that culture influences an individual and the society in which it partakes in. Corporations are a vital aspect of economic and social life and permeate all layers of society in which they participate in through the processes of transition and globalization. The aim was to research the factors of corporate cultures developed in the countries of the "western" system and to explore them on the example of the Croatian society. The particularity of the position which Croatia in all of its periods of modernisation (idea

taken from sociologist Rogić, 2000) gives us a fertile ground on which we can explore the influences of the corporate machine on the example of the rise and the fall of companies. A vital aspect of the study is the process of (re)forming identity forms through the consequences which the corporate culture leaves behind in its quest for profit and the damage of mental health on the individual and populations. The research encompassed critical analysis of media elements and the representations as well as individual experiences of people (presented through vignettes) who are a part of the corporate system or they are about to become.

Key words: corporations, identity, corporate culture, mental health, transition, globalisation